

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԱՍՏՎԱԾԱՆՁԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Ե դարի առաջին տասնամյակում, 405—406 թվականին, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի միջոցով կատարված հայ գրերի գյուտը և դրանից անմիջապես հետո սկսած Աստվածաշնչի հայերեն (գրաբար) առաջին թարգմանությունը 406—420 և երկրորդ թարգմանությունը կամ սրբագրությունը 432—438 թվականներին, որով հիմքը դրվեց հայ գրավոր գրականության, ծնունդ են ժամանակի քաղաքական, տնտեսական պայմաններին, պատմականորեն հասունացած անհրաժեշտության և ազգային-եկեղեցական ու մշակութային տեսակետից անկախ ու ինքնուրույն լինելու բաղձանքին:

Ե դարը մեր ժողովրդի և գրականության պատմության մեջ վերին աստիճանի մի նշանակալից երևույթ է հանդիսանում: 387 թվականից, Տիգրանի դաշնադրությամբ Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի միջև Հայաստանի առաջին բաժանումից հետո, մեր երկիրն ու ժողովուրդը ընկել էին երկու քարի, երկու կրակի միջև: Հայ գիրն ու գրականությունը ստեղծվում են պատմական այնպիսի իրադրության մեջ, երբ օրակարգի էր դրված հայ պետականության ինքնուրույնությունն ու գոյությունը, և երբ հայ մշակույթին ու կրոնը եղծվելու վտանգի առաջ էին կանգնած՝ հունա-ասորական մշակույթների և կրոնի մերթափանցող ազդեցությամբ: Մեր երկրի միասնությունն ու ժողովրդի միասնականությունը բաժանված էին երկու թշնամի ու գիշատիչ պետությունների՝ Բյուզանդիոնի ու Տիգրանի միջև: Երկրի պառակտվածությունը լուրջ վտանգ էր ներկայացնում հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության համար:

Այդ ճգնաժամային օրերին ժամանակի առաջավոր ու հայրենասեր մարդկանց համար օրվա առաջնահերթ խնդիրն էր ստեղծել մի այնպիսի ամուր պատվանդան, մի այնպիսի գաղափարական զենք, որը հնարավորություն տար Հայաստանի երկու մասերի միջև ստեղծելու ազգային-մշակութային, քաղաքական, միասնական հոգևոր կապ: Միակ արմատական միջոցը այդ անել կացությունից դուրս գալու՝ սեփական գիր ու գրականություն և ազգային գրավոր մշակույթ ունենալու հարցն էր: Միայն ու միայն ինքնուրույն, ազգային գրականության և մշակութի ստեղծումով կարելի էր մի գորավոր գաղափարական պատենջ կանգնեցնել ընդդեմ Իրանի և Հռոմի: Ահա թե ինչու Ե դարի սկզբներին հայ ժողովրդի համար ստեղծված քաղաքական այդ ծանր իրադարձությունը անհրաժեշտություն դարձրեց դիմելու վճռական միջոցներին:

Ե դարը հայ ժողովրդի ինքնագիտակցության և հերոսական գոյամարտերի դարաշրջանն էր: պայքար հայ մշակույթի և գրականության միջոցով հույների դեմ, պայքար սրով՝ պարսիկների դեմ, պահպանելու համար ժողովրդի ինքնուրույնությունը և կանխելու ձուլման վտանգը:

428 թվականին Հայաստանի քաղաքական անկախության կորստից հետո, երբ վերջացավ Արշակունյաց դինաստիան, քաղաքական այդ վերջին ազատագրական, քաղաքական այդ պայքարը ղեկավարում էին ժամանակի առաջավոր մարդիկը, հայ գրերի ստեղծումով և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությամբ:

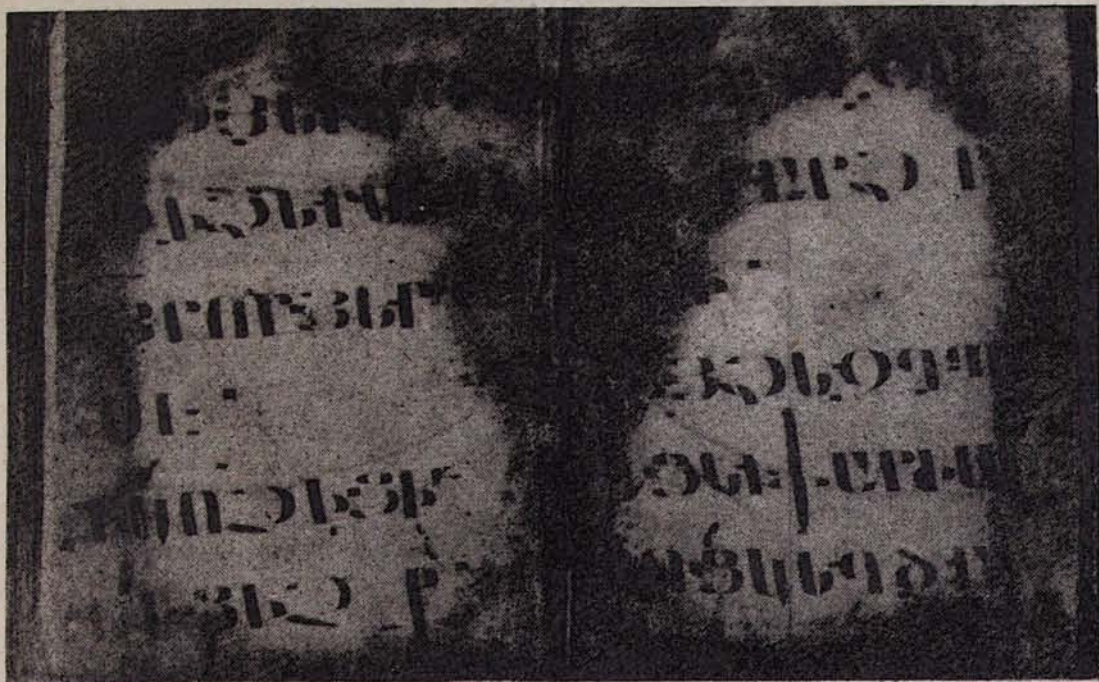
Հայ գիրն ու դարձությունը, հայոց լեզուն, հայ ժողովրդի ազգային գոյության պահպանման և ամրապնդման գործում, հանդիսացան հզոր ազդակ և պատմական մեծ նշանակություն ունեցան թե՛ ն դարձում թե՛ հետագա դարերում:

Գրերի գյուտը և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը միաժամանակ հնարավորություն կտային վերականգնելու երկրի անկախությունը, միավորելու Արշակունիների թագավորությունը: Ե դարում հոգևորականությունը և արքունիքը գրերի գյուտի մեջ տեսնում էին ոչ միայն հայ մշակույթի զարգացումը, այլ նաև բաժանված և թու-

իր տեղը կուգա գրավել լուսավորյալ մարդկության մեջ» (Ն. Ադոնց, «Անահիտ», 1937 թ., № 3, էջ 16):

Գրերի ստեղծումով սկսվում է հայ ժողովրդի մշակույթի զարգացման մի նոր շրջան:

Գրերի գյուտով և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությամբ հայ ժողովուրդը ազատվեց ասորա-պարսկական մշակույթի մեջ ձուլվելու վտանգից: Քրիստոնեությունը հայացավ և ամրապնդվեց մեր երկրում, հայության սրտի մեջ արմատավորվեց ճշմարիտ ազգային գիտակցությունը, հայոյ

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՁԵՌԱԳԻՐ ՊԱՏԱՌԻԿԸ (Զ ԴԱՐ)
(Երևանի Պետական ձեռագրատուն)

լացած հայ քաղաքական իշխանության միավորումը և ամրապնդումը:

Աստվածաշնչի ոչ մեկ թարգմանություն ոչ մի ժողովրդի կյանքում երբեք չի ունեցել այն բախտորոշ և վճռական նշանակությունը, ինչ ունեցել է Աստվածաշնչի հայերեն (գրաբար) թարգմանությունը հայ ժողովրդի համար: «Լատին գրականությունը շատոնց ի վեր գոյություն ունի, երբ Վուլգատան (Աստվածաշնչի լատիններեն թարգմանությունը — Ա. Հ.) երևցավ, մինչդեռ հայ Աստվածաշնչը սկզբնավորություն եղավ նոր թվականի մը, ուր հայ ժողովուրդը, առաջին անգամ ըլլալով՝ գրիչ ի ձեռին

պատմության ոգին զարթնեց և հայ հոգիներից ներս թափանցեց գրականության, մշակույթի, լուսավորության կենդանի և մաքուր շունչը:

Աստվածաշնչի թարգմանության հալոցի մեջ զտվեց, պայծառացավ, առնականացավ հայոց լեզուն և ստեղծվեց մեր մատենագրության մեջ ինքնատիպ ազգային Սահակ Մեսրոպյան ոճը, որին նմանվել ձգտեցին հաջորդ դարերի մեր գրականության մշակները:

Ե դարում Աստվածաշնչը, «ի ձեռն երկուց հաւասարելոցն [Սահակայ և Մեսրոպայ] հայաբարբառք հայերէնախօսք գլտան»

(Կորյուն) և հիմը դրվեց հայ գրականությանը:

Գրերի գլուտի և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության, Կորյունի բացատրությանը «աստուածագործ մշակութեան արուեստ»-ի մասին խոսում են Ե դարի մեր երեք մատենագիրները՝ Կորյունը իր «Պատմութիւն վարուց և մահուան Սրբոյն Մեսրոպայի վարդապետին մերոյ թարգմանին» (Թիֆլիս, 1913 թ.), Մովսես Խորենացին՝ «Պատմութիւն Հայոց» (Թիֆլիս, 1913 թ.) և Ղազար Փարպեցին՝ «Պատմութիւն Հայոց» (Թիֆլիս, 1908 թ.) աշխատությունների մեջ:

Այս երեք մատենագիր-պատմիչները շատ քիչ բան են հաղորդել մեզ Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մասին, այն էլ հաճախ տարտամ, անորոշ և մերթ հակասական: Մինչ Կորյունը և Խորենացին խոսում են Աստվածաշնչի հայերեն երկու թարգմանությունների մասին՝ մին գրերի գլուտից անմիջապես հետո և մյուսը 432 թվականից հետո, Ղազար Փարպեցին հիշատակում է միայն մի թարգմանություն:

Աստվածաշունչը միանվագ և ամբողջությամբ չի թարգմանվել: Առաջին մասնակի հայերեն թարգմանությունը սկսած պետք է լինի գրերի ստեղծումից անմիջապես հետո, Եղեսիայում, Մեսրոպ Մաշտոցի նախաձեռնությամբ և Հովհան Եկեղեցացու ու Հովսեփ Պաղնացու աշխատակցությամբ: Այս մասին Կորյունը վկայում է, որ Ս. Մեսրոպը, գրերի ստեղծումից հետո, երբ «հայկական լափուն ծնեալ ծնունդս նորոգ և սքանչելի Սուրբ Աշուղի իւրով նշանագիրս հայերէն լեզուին» (էջ 14—15), Եղեսիայում հրաժեշտ է տալիս տեղի Ռաբուլաս (Բաբելյան) եպիսկոպոսին և «իջանէր ի քաղաքն Սամոսացոց», որը հելլենիստական մշակութի կարևոր կենտրոններից մեկն էր Միջագետքի հյուսիսային մասում, և դիմում հունական դպրության հմուտ գրիչ Հուսիանոսի օգնության:

405—406 թվականներին Մեսրոպ Մաշտոցը Եղեսիայում ստեղծելուց հետո հայ նշանագիրը, նրանց յուրաքանչյուրին տալիս է առանձին ձև, որոշում անունները և որոշ դասավորությանը շարում, կազմելով մեր այսօրվա այբուբենը. «և անդ վաղվադակի նշանակեալ, անուանեալ և կարգեալ, յօրինէր սիղորայիւք և կապօք» (Կորյուն, էջ 14): Ապա նա «հանդերձ օգնականօք իւրովք» գնում է Սամոսատ՝ հայ գրերի տեխնիկական վերջին ձևավորումը տալու համար հույն դպրությանը գրչագրական արվեստի վարպետ Հուսիանոսի մոտ: Վերջինս վերցնում է Մեսրոպի պարզ սևագրությունը և

նկարում մագաղաթյա թղթի և մոմի տախտակի վրա մի վայելուչ պնակիտ, «տառերի կարճը՝ կարճ, երկարը՝ երկար պահելով և նուրբ ու հաստ գծերը գեղեցիկ նկարելով» (Կորյուն, էջ 15):

Հայ տառերի ձևավորումից հետո, Մեսրոպ սկսում է թարգմանության, որպես նախափորձ՝ Սողոմոնի Առակաց գրքի առաջին գլխից. «Ի թարգմանութիւն դանային հանդերձ արամբք երկուք, որոց առաջնոյն Յովհան անուն կոչէին և երկրորդին Յովսէփ: Եւ եղեալ սկիզբն թարգմանութեան զգիրս նախ յԱռակացն Սողոմոնի» (Կորյուն, էջ 15): Ս. Մեսրոպի ձեռքով հայերենի թարգմանված առաջին նախադասությունն է հետևյալը. «Ծանաչել զիմաստութիւն և զիւրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ» (Առակք Ա 1): Հուսիանոս ոչ միայն իր գեղեցիկ գրով գրում է Մեսրոպյան առաջին թարգմանությունը, այլ նաև հայերեն գեղագրության արվեստն է սովորեցնում Մեսրոպի աշակերտներին. «որ և գրեցաւ ձեռամբ այնորիկ գրչի, հանդերձ ուսուցանելով մանկունս գրիչս նմին դպրութեան» (Կորյուն, էջ 15): Խորենացին, կրկնելով Կորյունի ասածները, ավելացնում է, որ Մեսրոպ «զարմանալի արագութեամբ» թարգմանում է նաև Հին Կտակարանի 22 հայտնի կամ նախականոս գրքերը և ամբողջ նոր Կտակարանը, ինչ որ հավանական չի թվում. «Բնկոյն ի թարգմանութիւն ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսանելով յԱռակայ, բովանդակ զքսան և երկու յայտնիսս և զնոր Կտակս յեղով ի հայ բան» (Խորենացի, էջ 336): Պարզ է, որ Սամոսատում Մեսրոպ չէր կարող երկու աշակերտով թարգմանել ամբողջ Աստվածաշունչը, երբ աշակերտները գրերի գլուտի օրերին դեռ այնքան էլ հմուտ չէին ոչ ասորերեն և ոչ հունարեն լեզուների իմացության մեջ: Փարպեցին վկայում է. «Եւ երանելի Մաշտոց և որք ընդ նմա... պատուական քահանայքն էին՝ ոչ զօրէին համարձակել յայսպիսի սաստիկ և կարևոր գործ, թարգմանել գիրս ի լոյն լեզույն ի հայ բարբառս, վասն զի ոչինչ էին այնպէս տեղեակ գիտնապէս հրահանգի յունարէն ուման» (Փարպեցի, էջ 33):

Սամոսատում Մաշտոց ժամանակ լուներ թարգմանությամբ զբաղվելու նրա բուն նպատակը չէր Աստվածաշնչի թարգմանությունը, այլ՝ հայ գրերի գլուտը և ձևավորումը:

Գրերի գլուտից և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության նախափորձից (Առակք Ա 1) հետո, Ս. Մեսրոպը Սամոսատից «հոգեւոր ուրախութեամբ եկեալ հասանէր ի Հայաստան աշխարհն, ի կողմանս Այրարատեան

դաւառին, առ սահմանօք Նոր քաղաքին» (Վորյուն, էջ 16), այն է Վաղարշապատ, թագավորական և հայրապետական աթոռանիստը: Հայ տառերի մեծ գլուտարարը ընդունվում է ժողովրդի «ցնծութեան բարբառօք և երգօք հոգեկորօք» (Կորյուն, էջ 17): Փարպեցին նկարագրում է ուրախությունը բոլոր ժողովրդի, հոգեկորականության և արքունիքի. ամեն ոք «փափաքէր յուսումն գիտութեան, որպէս ի խաւարէն, յասորի տանջանացն, զերծեալք ի լոյս՝ խնդալին» (էջ 32) գրերի գլուտով: Կորյունը, ղեպքին ականատես և խանդավառ, Մեսրոպի գալուստը Հայաստան նմանեցնում է Մովսէս մարգարեի Սինա սարից էջքին, տասնաբանյա աստվածաշնորհ պատվիրանները ձեռքին: «Օրհնութեամբ ի քաղաքն [թագաւորական] դառնալին, և զաւուրս տօնական ուրախութեամբ անցուցանէին» (էջ 17): Գրերի գլուտը համազգային տոն էր հայ ժողովրդի համար:

Կորյունը, արտահայտելով բովանդակ ժողովրդի «սրտալիր ուրախութիւն»-ը (էջ 19) գրերի գլուտի բարեբաւտիկ առթիւ, գրում է. «Յայնմ ժամանակի երանելի և ցանկալի աշխարհս Հայոց, անպայման սքանչելի լինէր» (էջ 18), որովհետեւ գրերի գլուտով և Աստվածաշնչի թարգմանութեամբ մեր երկրում «աստուածագործ սքանչելագործութիւնք գործեցան...», մեր ժողովրդը «առ ժամայն վաղվադակի ամենայն իրաց եղելոց խելամուտ լինէր»: Իսկ Ասողիկ պատմիչը (Ժ դար) ավելացնում է. «սկիզբն դպրութեանս հայոց եղև սկիզբն մեծ գիտութեան և անպայման խնդութեան» («Պատմութիւն տիեզերական», Ս. Պետերբուրգ, 1885 թ., էջ 74):

Մեսրոպ Մաշտոցը Հայրենիք վերադառնալուց հետո, սկսում է մշակութային-գրական բուռն գործունեություն՝ «թարգմանել, գրել և ուսուցանել», բացվում են դպրոցներ, ժողովրդի մեջ արմատավորվում է գրաճանաչությունը, շարունակվում է թարգմանական գործը մինչև 420-ական թվականները, երբ Ս. Սահակը կանչվում է Տիգրան, իսկ Մեսրոպը գրական, քարոզչական առաքելության է մեկնում Վրաց և Աղվանից աշխարհները և ապա Բյուզանդիոն: Ս. Մեսրոպի շրջագայությունը տևում է 7—8 տարի, հավանական է 415—423 թվականներին:

Ուրեմն 406—420 տարիները Աստվածաշնչի առաջին հայերեն թարգմանության տարիներն են:

Աստվածաշնչի երկրորդ թարգմանությունը կամ սրբագրությունը կատարվում է 432—438 թվականներին:

Աստվածաշնչի թե՛ առաջին և թե՛ երկրորդ թարգմանության աշխատանքներում մեծ

վաստակ ունի Ս. Սահակը՝ որպես գործի հովանավորողի, կազմակերպողի և հմուտ թարգմանողի:

Ամբողջ հոգեկորականությունը, թագավորն ու իշխանները, ի գլուխ ունենալով Մեսրոպ Մաշտոցին, «աշխարհապաղատ թախանձանք»-ով դիմում են Սահակ Պարթևին, որ գլխավորի թարգմանական աշխատանքը, որի անվիճելի հմտությունն ու ձեռնհասությունը ուներ նա, իր արվեստագետի նուրբ ճաշակով, «արուեստաւոր ուսմանց տեղեկութեամբ» և «գորաւոր ճարտարութեամբ, զոր ունէր ի բնէ»:

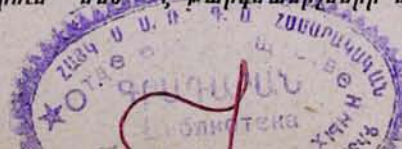
Աստվածաշնչի թարգմանության մեջ Ս. Սահակին է ընծայված Հնգամատյանի, Սաղմոսների, չորս մեծ մարգարեների, Երգ երգցի թարգմանությունը, իսկ Մեսրոպին՝ Առակաց, Ժողովողի և Սիրաբի: Բայց Աստվածաշնչի հիմնական թարգմանիչը Ս. Սահակն է:

Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի գրական, մշակութային, թարգմանական և մանկավարժական գործունեությունը տևում է ավելի քան 35 տարի՝ 405—440 թվականները:

Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության հարցը շատ է զբաղեցրել թե՛ հայ և թե՛ օտար գիտնականներին: Հենվելով Կորյունի, Խորենացու և Փարպեցու մատենագրական հաղորդումների վրա, բանասերները կատարել են մի շարք մատենագրական, քննադատական հետազոտություններ և հասել են հաճախ տարբեր, միմյանց հակասող եզրակացությունների:

Աստվածաշնչի թարգմանությունը, որպես զուտ մատենագրական ձեռնարկ, դեռևս սպառել կերպով չի ուսումնասիրվել, որովհետև այդ գործի հետ միշտ կապված էին մնում մի շարք դժվարություններ: Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը կարոտ է է՛լ ավելի խոր և բազմակողմանի ուսումնասիրությանը:

Գրերի գլուտի և Աստվածաշնչի թարգմանության մասին խոսող և դարի մեր վերոհիշյալ երեք պատմիչները եղել են շատ ժառ. նրանք խոսել են ավելի հայ ժողովրդի կյանքում Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության՝ թողած հոգեկոր, իմացական և բարոյական մեծ նշանակության մասին և չեն ծանրացել թարգմանության գործի մանրամասն պատմության վրա: Այդ պատճառով մինչև այսօր դժվար է ճշտել Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ թարգմանիչներից յուրաքանչյուրի բաժինը, թե ո՞վ ի՞նչ է թարգմանել: Մեզ հասել է թարգմանիչների միայն մի բանիսի անու-

նը, ինչպիսիք են Սահակ Պարթևը, Մեսրոպ Մաշտոցը, Եզնիկը, Կորյունը, Հովհան Եկե- ղեցացին Հովսեփ Վայոցձորեցին, Հովսեփ Պաղնկացին, Դևոնդ Երեցը, Մուշե Տարոնե- ցին, Տեր Խորենացին, Գևորգ Վանանդեցին, Արծանը, Աբրահամը և ուրիշները:

Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ ամենակարևոր հարցը թարգմանության բնագրի (տեքստի) ընտրության հարցն է եղել միշտ: Աստվածաշնչի հայերեն թարգ- մանության ժամանակ գործածված բնագրի մասին շատ քիչ և մշուշոտ ակնարկություն- ներ ունեն Կորյունը, Փարպեցին և Խորենա- ցին:

Աստվածաշնչը բաղկացած է երկու հիմ- նական մասերից՝ Հին Կտակարան կամ Հին Ուխտ, բաղկացած 39 գրքերից, և Նոր Կտա- կարան կամ Նոր Ուխտ՝ բաղկացած 27 գրք- քերից:

Հին Կտակարանը գրվել է մեր թվարկու- թյունից առաջ մինչև 7 դարը, եբրայերեն լեզվով: Եբրայերենը սրբազան լեզու էր հրեաների համար, որով և գրվել են եբրա- յական դասական բոլոր գրքերը:

Սակայն երբ հրեաները մեր թվարկու- թյունից առաջ 9 դարում ցրվեցին ամբողջ հին աշխարհով մեկ և Պաղեստինից դուրս ստեղծվեց հրեական Սփյուռքը (դիասպորա), որտեղ տիրում էր հելլեն լեզուն և մշա- կույթը, անհրաժեշտություն զգացվեց Հին Կտակարանը թարգմանել հունարեն լեզվի՝ Սփյուռքի հրեաների հոգևոր կարիքների հա- մար: Եվ ահա այդ անհրաժեշտությունից մարդկած, Հին Կտակարանը եբրայական բնա- գրից առաջին անգամ թարգմանվեց հունա- րենի Ալեքսանդրիայում, Եգիպտոսի Պտղո- մեոս Ֆիլադելֆոս (Նղբայրասեր) հելլենա- սեր թագավորի օրոք (285—247 թ. թ. մ. թ. ա.): Հին Կտակարանի այս առաջին հունա- րեն թարգմանությունը, կատարված Ալեք- սանդրիայի մեծահարուստ մատենադարանի տեսուչ Դիմիտրիոս Փալերիոսի հանձնարա- թյամբ, կոչվում է Յոթնասնից թարգմա- նություն (Սեպտուագինտա), թարգմանված Ալեքսանդրիայում 70 եբրայագետ-հունագետ հրեա գիտնականների կողմից:

Քրիստոսի ժամանակ Հին Կտակարանի այս Յոթնասնից հունարեն թարգմանու- թյունը ընդհանրացած էր նաև Պաղեստին- նում: Քրիստոս և առաքյալները իրենց քա- ռոզությունը ընթացրում օգտագործում էին Հին Կտակարանի Յոթնասնից թարգմա- նությունը:

Հին Կտակարանի երկրորդ թարգմանու- թյունը եբրայերենից՝ կատարվել է ասո- րերեն լեզվով մեր թվարկության 8 դարում:

Ասորերեն է թարգմանվել միաժամանակ Նոր Կտակարանը, որի բնագիրը, ինչպես հայտնի է, հունարեն էր: Հին Կտակարանի ասորերեն լավագույն թարգմանությունը կոչվում է Փեշիտտո, որը չորս ասորական թարգմանությունների մեջ լավագույնն է, հարազատ եբրայական բնագրին և պաշտո- նապես ընդունված և գործածված Ասորի- Եկեղեցու կողմից:

Աստվածաշնչը թարգմանվել է աշխար- հի բոլոր լեզուներով, սակայն այդ թարգ- մանությունների մեջ առանձին արժեք են ներկայացնում մինչև 6 դարը կատարված հին թարգմանությունները, որոնց թվում և հայերեն թարգմանությունը:

Շատ թարգմանության վաղեմիության կարգի՝ Աստվածաշնչի հայերեն թարգմա- նությունը գրավում է յոթերորդ տեղը Ս. Գրքի համաշխարհային թարգմանությանց մեջ: Այսպես առաջինը Յոթնասնիցը, երկ- րորդը լատինեցիկը՝ Վուլգատան, երրորդը ասորերենը, չորրորդը եթովպականը, հին- գերորդը եգիպտականը, վեցերորդը գոթա- կանը, յոթերորդը հայկականը, բոլորն էլ համարյա 6 դարից:

Արդ, 6 դարում այս վերահիշյալ թարգմա- նություններից ո՞ր մեկի բնագիրը իրենց առաջ ունեցել են մեր թարգմանիչները: Այլ խոսքով՝ Աստվածաշնչի գրաբար թարգմա- նությունը ո՞ր բնագրից է կատարվել, եր- բայականից, Յոթնասնից թարգմանու- թյունից, թե՞ Փեշիտտոյից:

Հայ բանասիրության մեջ տարածված կարծիքը ընդհանրապես եղել է ի նպաստ ասորական բնագրի: Այս տեսության կողմ- նակիցները ընդունում են, որ Հին Կտակա- րանի առաջին, կամ այսպես կոչված «փու- թանակի», «յանկարծագիտ» թարգմանու- թյունը կատարվել է Փեշիտտոյի, այսինքն ասորական բնագրի վրայից, որը 432 թվա- կանից հետո սրբագրվել է Կոստանդնուպոլ- սից բերված «ստոյգ» կամ «հաստատուն» կոչված Յոթնասնից հունարեն օրինակի վրայից: Ուրիշներ կանգնել են, բնագրի ընտրության հարցում, այլ տեսակետի վրա: Վերջիններս ընդունում են, որ Հին Կտակա- րանի առաջին թարգմանությունը նույնպես կատարվել է հունարեն պատահական մի բնագրի վրայից:

Նախ երկու խոսք այն մասին, թե ի՞նչ է իրենից ներկայացնում թարգմանիչների Կոս- տանդնուպոլսից բերած «ստոյգ» կամ «հաս- տատուն» կոչված հունարեն օրինակը:

Ալեքսանդրյան Եկեղեցու նշանավոր վար- դապետ Օրիգենեսը (185—254 թ. թ.), դա- դարեցնելու համար հրեաների և քրիստոն- յաների միջև առաջ եկած վեճերը Աստվա-

ծաշնչի երբայական բնագրի և հին թարգմանության մասին, իր Ս. Գրքի Քառիցյան և Վեցիցյան հոյակապ աշխատության մեջ «կադապարել» տվել էր երբայական բնագրեր, իսկ նրա դիմաց՝ Յոթնասնից և մյուս հույն թարգմանությունները, նշելով միաժամանակ և ուղղելով նրանց տարբերությունները աստղաձև և սեպաձև տարբեր նշաններով: Օրիգենեսի այս գործը շարունակեց նրա աշակերտ Պամփիլոս վկան, որը սերբազրելով Ս. Գրքի ընդօրինակության մեջ շարունակամբ և տգիտությամբ մուծված վրիպակները, օրինակել տվեց Յոթնասնից թարգմանության մի հարազատ և ճշգրիտ օրինակ, համեմատելով այն օրիգենեսյան օրինակների հետ, պահելով աստղաձև և սեպաձև նշանները, և այն հանձնեց իր բարեկամ և եկեղեցական մեծ գործիչ Եվստրիոս Կեսարացուն, պահելով այն խնամքով Պաղեստինյան Կեսարիայի գրադարանում:

Որոշ ժամանակից, Կոստանդնուսոս կայսրը բերել տվեց Պամփիլյան այս օրինակը և հարյուրավոր օրինակներով բաղմացնելուց հետո, պահ գրեց Կոստանդնուպոլսի կայսերական գրատան մեջ: Ս. Սահակը և Ս. Մեսրոպը, իմանալով այս մասին, շատ ցանկացան մի օրինակ ևս ունենալ Հայաստանում, որը անտարակույս ավելի մեծ հարգ և վավերականություն պետք է տար Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության աշխատանքներին: Եփեսոսի ժողովից հետո, 432 թվականի առաջին ամիսներին, Կոստանդնուպոլսում գտնվող թարգմանիչ վարդապետները, Եփեսոսի ժողովի որոշումների և կանոնների հետ, Հայաստան բերեցին նաև Աստվածաշնչի այս թանկագին օրինակը: Եվ վերջին բնագրի վրա, Ս. Սահակը ձեռնարկեց Աստվածաշնչի առաջին հայերեն թարգմանության վերաբերադրության, Կորյունի խոսքերով՝ «հաստատել ճշմարիտ օրինակօք բերելովը», այն է՝ ուղղել, լրացնել առաջին թարգմանությունը: Խորենացին այս երկրորդ թարգմանության մասին գրում է. «զոր առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ, դարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ թարգմանայն, փութանակի հանդերձ նոքօք վերստին յօրինել նորոգմամբ» (Գ գիրք, գլ. Կա, էջ 354):

Կորյունը և Խորենացին ակնարկում են, որ Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ նախապատվություն էր տրվում հունարեն Յոթնասնից բնագրին՝ որպես ճշգրիտ և վավերական բնագրի:

Կորյունը, որ միակ ժամանակակից պատմիչն է և Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ ունեցել է գործուն մասնակ-

ցություն, բնագրի լեզվի մասին հստակ ուշիշի տեղեկություններ հասկանալի է, որ դա հունարենն էր: Մի այլ տեղ Կորյունը վկայում է, որ Ս. Սահակը, ճշտ լատարագոյն սովորութեան, զբաղվում էր «եկեղեցական գրոց գումարութիւնն կանխաւ ի յունական բարբառոյն ի հայերէն դարձուցեալ» (էջ 33—34): Կորյունի այս վկայությունը արդյո՞ք պետք է ընդունել որպես փաստ այն մասին, որ Աստվածաշնչի առաջին թարգմանության հիմք է ծառայել հունարեն բնագիրը, որը հետո սրբագրվել և «հաստատվել» է նոր թարգմանությամբ:

Ղազար Փարպեցին ևս, որը Կորյունից հետո ամենից ավելի ժամանակամեծ և իրազեկ պատմիչն է Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության աշխատանքներին, և այնքան խանդավառությամբ է խոսում Սահակ Պարթևի «գիշերական տքնութեամբ» հունարենից կատարած թարգմանական աշխատանքների մասին՝ «սուրբ կաթողիկոսն Սահակ, արկանէր զանձն յաշխատութիւն հոգևոր և թարգմանէր զԱստուածաշունչ կտակարանս ի յոյն լեզույ ի հայ բարբառ» (էջ 33), երբեք չի խոսում ասորերեն բնագրի օգտագործման մասին: Ընդհակառակը, Փարպեցին նշում է, որ ասորերենը «մուրացածոյ բարբառ» էր հայ հոգևորականի և մտավորականի համար, «անլուր», այսինքն անիմանալի մի լեզու, որին տիրապետում էին «բազումք թողալօք և հեռագնաց ճանապարհօք և բազմաժամանակեայ դեգերմամբ»:

Նշել պետք է նաև այն, որ Ե դարում ընդհանուր Եկեղեցում և հատկապես Ալեքսանդրիայում, Անտիոքում, Կոստանդնուպոլսում գործածվում էր Յոթնասնից կամ Ալեքսանդրյան թարգմանությունը՝ որպես Հին Կտակարանի կլասիկ, անսխալական թարգմանություն, մինչ Փեղիտոսն շուներ Յոթնասնից բնագրի հարգը՝ որպես վերջին թարգմանություն: Որով մեր թարգմանիչները չէին կարող հրաժարվել Յոթնասնից թարգմանությունից, երբ իրենց առաջ հար էին դրել ստեղծել նաև առաջին հայ թարգմանական կոթողական գործը, որ Աստվածաշնչի թարգմանությունն էր:

Օտար քննադատներ, որոնք զբաղվել են Աստվածաշնչի թարգմանության բազմատվյալ և համեմատությամբ, ինչպիսիք են Կաուլեն, Բերտհոլցը, Շտոյբեհագելը, Լակրոզը, Կոնիբերը, Ռոբինզոնը, Պիտերմանը, Ն. Մառը և ուրիշներ, վկայում են, որ Աստվածաշնչի հայ թարգմանությունը շատ մոտ է Յոթնասնից օրինակին և Վեցիցյանին:

հորենացին ևս երբեք չի զբաղվում Աստվածաշնչի բնագրի հաղցով, որովհետև նրա համար ևս պարզ է, որ դա հունարենն էր: Բայց հորենացին է, որ առաջին անգամ առաջ է քաշում ասորերեն բնագրից ինչ որ թարգմանությունների հարցը:

հորենացին վկայում է, որ Մեսրոպ Մաշտոցը, գրերի գյուտից անմիջապես հետո,

թարգմանության ժամանակ Աստվածաշնչի բնագիրը նույնպես եղել է հունարեն: Ճիշտ է, նա չի նշում Հին կտակարանի 22 հայտնի գրքերի բնագրի լեզուն. դա, նույնպես հասկանալի է, որ հորենացու համար հունարենն էր: Սակայն հորենացին մի այլ տեղ խոսում է ասորական բնագրից կատարված թարգմանությունների մասին (Գ գիրք, գլ. 84,

ՄՆՆԻՈՑ ԳՐԲԻ ԱՌԱՋԻՆ ԷՋՐ ՀԱՅՆՐԵՆ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՁԵՌԱԳՐԻՑ
(Հայկական ՍՍԻ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 345)

«իսկոյն ի թարգմանութիւն ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսանելով յԱռակաց, զբովանդակ քսան և երկու յայտնիսս և զնոր կտակս յեղով ի հայ բան» (էջ 336): հորենացու այս հաղորդումը ցույց է տալիս, որ

էջ 337): Այստեղ հորենացին պատմում է, որ Մեսրոպ Մաշտոցը Հայաստան վերադառնալուց հետո Սամոսատից, ձեռնարկում է մանկավարժական գործունեության, դպրոցներ է բաց անում, ժողովրդի մեջ տա-

րածում գրաճանաչություն, ապա մշակութային գործունեության և առաքելության համար անցնում է Վրաց և Աղվանից երկրները, նրանց համար նույնպես նշանագրեր է ստեղծում, և երբ վերադառնում է Հայաստան, «գտանէ զմեծն Սահակ թարգմանութեան պարապեալ յասորոյն՝ ոչ լինելոյ յունին: Քանզի նախ ի Մհերուժանայ այրեալ լինէին ընդհանուր աշխարհիս յուն գիրք. դարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց, շտային պարսիկ վերակացուքն յուն ուսանել դպրութիւն ումեք իւրեանց մասին, այլ միայն ասորի»:

Բայց այստեղ ակնարկությունը վերաբերում է ոչ թե Աստվածաշնչի թարգմանության ասորական բնագրից, այլ ընդհանրապես եկեղեցական գրքերի թարգմանության, որոնց կարիքը զգացվում էր նույն ժամանակամիջոցում: Կորյունը վկայում է շատ պարզ կերպով, որ Ս. Սահակը զբաղվում էր թարգմանությունները եկեղեցական գրքերի՝ «զգտամարութիւն եկեղեցական գրոց», ինչպես նաև «բազում ևս զհայրապետաց սրբոց զճմարիտ իմաստութիւնն թարգմանելով հայերէն», որով պետք է հասկանալ եկեղեցական պաշտամունքի ժամանակ կարդացված Ս. Գրոց հատվածների, կցորդ աղոթքների թարգմանությունները, այլ խոսքով՝ ժամագրքի, Պատարագամտույց խորհրդատետրի և սուրբ հարց այլ գրվածքների թարգմանությունները:

Բայց սրանով չեն սպառվում Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության ժամանակ օգտագործված բնագրի ընտրության հետ կապված դժվարությունները: Ստույգ է, որ Աստվածաշնչի հին թարգմանության մեջ կան ոչ միայն ասորերեն թարգմանության հետքերը, այլ նաև մեզ են հասել տարբեր թարգմանությամբ Հին Կտակարանի մի շարք գրքերի թարգմանությունները, որոնք նույնիսկ ավելի հին են ժամանակի տեսակետից քան Յոթանասնից թարգմանությունը:

Ի՞նչպես լուծել այս հարցը: Արդյո՞ք առաջին թարգմանությունը եղել է ասորերեն բնագրի վրա: Կորյունը վկայում է, Աստվածաշնչի առաջին հայերեն թարգմանությունից հետո ձեռք բերված, մեր թարգմանիչների նաև ասորագիտության մասին: Ս. Սահակն ու Ս. Մեսրոպը նշանակում են թարգմանիչներից «զոմանս յասորի դպրութիւն և զոմանս յունական դպրութիւն» (էջ 14):

Նախապես Հովսեփ Պաղնացին և Եղնիկ Կողբացին 425—426 թվականներին ուղարկվում են «ի կողմանս Ասորոց, ի քաղաքն Եփեսացոց... զի յասորական բարբառոյն՝

զնոցին հարցն սրբոց զաւանդութիւնս հայերէն գրեալս դարձուցեն» (Կորյուն, էջ 30): Կորյունի այս վկայությունը ումանք մեկնել են այն իմաստով, որ Աստվածաշնչի առաջին թարգմանությունը եղել է ասորերեն բնագրից: Բայց խոսքը Կորյունի մոտ վերաբերում է ոչ թե Աստվածաշնչի թարգմանության, այլ Սահակ Պարթևի հանձնարարությամբ ասորի եկեղեցական հայերերի գործերի թարգմանության: Եղնիկ և Հովսեփ, Սահակի և Մեսրոպի հանձնարարությամբ, Եփեսայում ասորական թարգմանություններ կատարելուց հետո, «անցեալ գնացին ի կողմանս յունաց, ուր և ուսեալք և տեղեկացեալք, թարգմանիչս կարգէին ըստ հելլենական լեզուին» (էջ 31):

Որոշ ժամանակ անց, Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ Կոստանդնուպոլիս են ուղարկում Ղևոնդին և Կորյունին, որոնք միանալով Հովսեփին և Եղնիկին, մնում են այնտեղ՝ «միաբանութեամբ հոգևոր պիտոյիցն զինդիրն վճարէին, որով յետ այնորիկ հաստատուն օրինակօք աստուածատուր գրոցն և բազում շնորհագիր հարց յետ այնր աւանդութեամբ և նիկիական և Եփեսոսական կառնօք գային երեւելով աշխարհին Հայոց և առաջի զնէին հարցն զբերեալ Կտակարանսն Եկեղեցոյ Սրբոյ» (էջ 31):

Վարդապետների վերադարձից հետո Ս. Սահակը հատկապես Եղնիկի օժանդակությամբ սկսում է Աստվածաշնչի առաջին՝ «յառաջագոյն, յանկարծակի, փութանակի» թարգմանության վերասրբագրության, վերաթարգմանության. «դարձեալ յետ այնորիկ առեալ [Սահակայ] հանդերձ Եղնիկս զյառաջագոյն զյանկարծագիտ զփութանակի թարգմանութիւնս հաստատէր ճմարիտ օրինակօք բերելովք» (էջ 31):

Խորենացին ևս (Գ գիրք, գլ. կա, էջ 353) վկայում է, որ Բյուզանդիայից վերադարձող վարդապետները Սահակին և Մեսրոպին են հանձնում «յԱշտիշատ Տարօնոյ... զթուղթսն և զկանոնս ժողովոյն Եփեսոսի՝ վեց սահմանեալ կանոնաւ զլիսոց և զստոյգ օրինակս գրոց: Զոր առեալ Սահակայ և Մեսրոպայ, դարձեալ թարգմանեցին»:

Կորյունի և Խորենացու վկայություններն ապացուցում են, որ Կոստանդնուպոլսից ուղարկված Աստվածաշնչի «ստոյգ և հաստատուն» օրինակը ծառայում է որպես հիմք ստուգելու, ճշգրտելու և ամբողջացնելու առաջին թարգմանությունը:

Առաջին թարգմանության մեջ պակասում էին Հին Կտակարանի երկրորդականոն գրքերը: Յոթանասնից թարգմանության մեջ հետո մուծված մի շարք երբայական սրբա-

խոստորեալ ի նմանէ, մերձեկնայ երրայական բնագրին»:

Մատենագրական այս շատ հետաքրքիր և կարեւոր հարցը բանասերները բացատրել են տարբեր տեսանկյուններից: Ոմանք ընդունել են, որ Աստվածաշնչի պաշտոնական և սրբազրկած ու հաստատված թարգմանությունից առաջ եղել են նախապես ասորերենից ևս կատարված բանավոր թարգմանություններ շին Կտակարանի մի քանի գրքերի, որոնք վերջին թարգմանության և սրբագրության ժամանակ թարգմանիչների աչքի առաջ են եղել և նրանցից ոմանք նախամեծար են համարել ասորական կամ երրայական ընթերցումը որոշ հատվածների մեջ:

Այլ քննադատներ առաջ են քաշել այն կարծիքը, որ թարգմանիչների առաջին եռանդը թելադրել էր նրանց «անհապաղ հայացնել Աստվածաշունչը իր մասերուն մեջ, առանց խտրություն դնելու բնագրի և բնագրի միջև: Բայց հետո, երբ առաջին ոգևորությունը տեղի տվավ խոհականության, ուշադրություն դարձվեցավ բնագրի միասնականության և նախապատվություն շնորհվեցավ հունարենի, որմն նաև ասորականը կրիսեր» («Հանդես ամսօրյա», 1930, էջ 550):

Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը կատարվել է հունարեն Յոթանասնից

բնագրի հարադատությամբ, բարեխղճությամբ, հոգով և հավատով, որպես առաջին հայ գրական մատենագրական երկը մեր դպրության, «միացած լեզվի և ոճի այնպիսի գեղեցկության և բնականության, որ կարծես սրբազան հեղինակները հայու պես գործեր են» («Բազմավեպ», 1935, էջ 293):

Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը հավերժական փառքն է Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի և մեր թարգմանիչների, միաժամանակ անկողողպտելի հպարտությունը և պատիվը մեր ժողովրդի:

Մեզ հասած հայերեն Աստվածաշնչի ամենահին ձեռագիրը կրում է 1270 թվականը, ըստ Երևանի Ձեռագրատան № 345 ձեռագրի: Դա լիակատար մի Աստվածաշունչ է, գրված Սուռմ, Իսկ ամենահին ձեռագիր Ավետարանը, որը կրում է 887 թվականը, կոչվում է Լաղարյան Ավետարան:

Աստվածաշնչի հայերեն առաջին տպագրությունը եղել է 1666 թվականին Ամստերդամում, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հաշվին, Հակոբ Զուղալյացի կաթողիկոսի հրամանով, երևանցի Ոսկան վարդապետի նախաձեռնությամբ:

Աստվածաշնչի տպագրության պատմության մասին հաջորդելով, առանձին այլ հոդվածում:

Ա. Հ.

